

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- จันทร์นฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ. ปทานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ-สันสกฤต, พระนคร:
มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, 2512
- ชินวรสิริวัฒน์, กรมหมื่น. พระคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา หรือ พจนานุกรมบาลีแปลเป็นไทย, พระนคร:
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2456
- ค. นาคะประทีป. บาลีอภิธาน์ปทีปิกาและสุจิ. พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2464
- เทพรัตนอุษิณท์, หลวง. พระคัมภีร์ชาตูปทีปิกา. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร: มหาวิทยาลัย,
2518
- ประยูทธ หลงสมบุญ. พจนานุกรมบาลี-ไทย, พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519
- แปลก สมชิริกษ์. พจนานุกรมบาลี-ไทย. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2506
- มหาวิทยาลัย. ประมวลมธุชา นาม วิสุทธิมถุควณณา มหาภิภาสมมตภา ทศโย ภาโค.
พระนคร: โรงพิมพ์พานิชคุณณล, 2469
- _____ . มงคลคฤททีปนียา ทศโย ภาโค. พระนคร: มหาวิทยาลัย, 2515
- _____ . มโนรถปฐฎิยา นาม องคคฤททีปนียาทฎิยา ทศโย ภาโค. พระนคร: มหาวิทยาลัย
2463
- _____ . สมนตปาสาธิกาย นาม วินยฎิยาทฎิยา ปฎิโม ภาโค มหาวิงคควณณา. พระนคร:
มหาวิทยาลัย, 2463
- _____ . สารคฤททีปนี นาม สมนตปาสาธิกายวณณา. พระนคร: มหาวิทยาลัย, 2473
- _____ . วินยปิฎเก มหาวิงคคคส ปฎิโม ภาโค. พระนคร: มหาวิทยาลัย, 2489
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493. พิมพ์ครั้งที่ 17. พระนคร:
โรงพิมพ์คุณนทหารรวม, 2517

สมบัติ จำปาเงิน. ความรู้อารยวิเศษ. พระนคร : รุ่งโรจน์การพิมพ์, 2515
 สारประเสริฐ, พระ. ปาลี-สยาม อภิธาน. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516
 สุชีพ ปุณฺณภาพ. พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนาไทย-อังกฤษและอังกฤษ-ไทย. พระนคร :
มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย, 2504

วิทยานิพนธ์

สฤกณ จังการจิตต์. จักกวัตตีปนิกันท์ที่ 1,2,3. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต,
 แผนกวิชาภาษาตะวันออก, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521

ภาษาอังกฤษ

The Amarakosa with a short commentary and footnotes.

Bombay : Nirnaya Sagar Prakashana, 1969

Bode, Mabel Hanes. Pali Literature of Burma. London:

Royal Asiatic Society, 1909

Childers, Robert Saesar. Dictionary of Pali Language.

London: Kegal Paul, Trench Trubner & Co. Ltd. 1974

David Rhys, T.W. The Pali Text Society's Pali-English

Dictionary. London: LUZAC & Company Ltd. 1966

G.P. Malalasekera. Dictionary of Pali Proper Names.

London: The Pali Text Society, 1960

Geiger, Wilhelm. Pali Literature and Language. Delhi:

Munchiram Manoharal, 1978

ภาคผนวก

มาตราโบราณของไทย ซึ่งมีแนวความคิดใกล้เคียงกับมาตราที่กล่าวถึงในสังขยาปกาสกปกรณ์และฎีกา

1. มาตราวักระยะ

8	ปรมาณู	เป็น	1	อณู
8	อณู	"	1	ฐลี
8	เสนณม	"	1	ไซเหา
8	ไซเหา	"	1	ตัวเหา
8	ตัวเหา	"	1	เมคขาว
8	เมคขาว	"	1	นิ้ว
12	นิ้ว	"	1	คืบ
2	คืบ	"	1	ศอก
4	ศอก	"	1	วา
20	วา	"	1	เสน
400	เสน	"	1	โยชน์

.....

2. มาตราตวง

150	เมคขาว	เป็น	1	หยมมือ
4	หยมมือ	"	1	กำมือ
4	กำมือ	"	1	ฟายมือ
2	ฟายมือ	"	1	กอบ
4	กอบ	"	1	ทะน่าน
25	ทะน่าน	"	1	สัค
80	สัค	"	1	เกวียน

.....

อีกแบบหนึ่ง

150	เมล็ดข้าว	เป็น	1	ใจมือ
4	ใจมือ	"	1	กำมือ
8	กำมือ	"	1	จ้วงวน
2	จ้วงวน	"	1	แลง
2	แลง	"	1	ทะน่าน
20	ทะน่าน	"	1	ก้ง
50	ก้ง	"	1	บน
2	บน	"	1	เกวียน

.....

3. มาตราซ่งนำหนัก

2	กลอม	เป็น	1	กุเลา
2	กุเลา	"	1	ไพ
4	ไพ	"	1	เพื่อง
2	เพื่อง	"	1	สลิ่ง
4	สลิ่ง	"	1	บาท
4	บาท	"	1	ตำดิ่ง
20	ตำดิ่ง	"	1	ซ่ง
20	ซ่ง	"	1	กุน ¹
20	กุน	"	1	ภารา

.....

¹บางที่เรียกว่า "ตุล" หรือ "กุล"

กหาปณะ

คำว่า "กหาปณะ" เป็นคำซึ่งมาจากคำว่า "กรีสปาณะ" ซึ่งเป็นคำสมาสของคำว่า "กรีสะ" และ "ปณะ"

"กรีสะ" ตามอภิธานศัพท์ปิณฑุจิกกล่าวว่า เป็น กส ชาติ ลงในอรรถว่า "ทำให้เป็นรอย" ลง "รี" อากมที่กลางชาติ สำเร็จรูปเป็น "กรีสะ" เป็นไต่หังปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์ แปลว่า "ผลสมอภิเพก"¹

"ปณะ" แปลว่า "เงินเค็มตัน" ในที่นี้หมายถึงเงินตราที่ใช้ลอยหมุนเวียนอยู่ในท้องตลาด

กรีสะ + ปณ = กรีสปณะ แปลว่า "เงินตราที่มีขนาดเท่าผลสมอภิเพก"

เมื่ออาเทศอักษร "รีส" ที่ "กรีสะ" เป็น "หา" เป็น "กหาปณะ" เมื่อไม่อาเทศอักษร "รีส" ที่กรีสะ" เป็น "หา" จึงเป็น "กรีสปณะ"

ทั้งกหาปณะและกรีสปณะมีความหมายอย่างเดียวกัน คือหมายถึงเงินตราที่ใช้ลอยในท้องตลาด และมีใช้ทั้ง 2 คำ แต่นิยมใช้คำว่า "กหาปณะ" มากกว่า

ลักษณะของกหาปณะ

เนื่องจากกหาปณะมีหลายชนิด เช่น นีลกหาปณะ รุทรทามกหาปณะเป็นคัมป์ จึงทำให้ขนาดและส่วนผสมของกหาปณะไม่เท่ากันและเหมือนกันทั้งหมด แต่โดยทั่ว ๆ ไป กหาปณะจะมีขนาดเท่าผลสมอภิเพกและมีลักษณะเหมือนผลสมอภิเพกตรงกับคำว่า "กหาปณะ"

กหาปณะบางชนิดทำด้วยทอง ทองแดงและเงินผสมกัน บางชนิดก็ทำด้วยทองแดงอย่างเดียว บางชนิดก็ทำด้วยตะกั่ว

กหาปณะมีใต้มีน้ำหนักเท่ากันทุก ๆ แห่ง บางแห่งตีหนัก บางแห่งก็เบา

¹คำว่า "กรีสะ" เป็นชื่อหน่วยของมาตราวัคระยะซึ่งมีค่าเท่ากับ 125 สตอก แต่บางแห่งก็ว่าเท่ากับ 175 สตอก และแปลว่า "อูจจาระ" ก็ได้ คำว่า "กรีสะ" ในภาษาบาลี ตรงกับคำว่า "กฤษะ" ในภาษาสันสกฤต ซึ่งมีค่าเท่ากับทองหรือเงิน 16 มาสะ แต่ "กหาปณะ" ในภาษาบาลี มีค่าเท่ากับ 20 มาสะ ดังนั้น ถ้าคิดว่า "กรีสะ" ในภาษาบาลีตรงกับคำว่า "กฤษะ" ในภาษาสันสกฤต ค่าของกรีสปณะคงจะน้อยกว่ากหาปณะ

มูลค่าของกหาปณะ

มูลค่าของกหาปณะที่ราคาเปรียบเทียบกับทองคำบริสุทธิ์ได้ดังนี้ 1 กหาปณะคิดเป็นบาทของทองคำได้ 4 บาท เป็นมาสกะได้ 20 มาสกะ เป็นคุชชาได้ 40 คุชชา เป็นเมล็ดข้าวเปลือกได้ 160 เมล็ดข้าวเปลือก หรือจะทำเป็นมาตราได้ดังนี้

4	เมล็ดข้าวเปลือก	เป็น	1	คุชชา
2	คุชชา	"	1	มาสกะ
5	มาสกะ	"	1	บาท
4	บาท	"	1	กหาปณะ

กหาปณะเป็นเงินตราที่ใช้อย่างแพร่หลายในทุกแคว้นของอินเดียโบราณ

นีกหาปณะ

นีกหาปณะมาจาก $n + \text{อีด} + \text{กหาปณะ} = \text{นีกหาปณะ}$ แปลว่า "กหาปณะที่ปราศจากโทษ" หมายถึงกหาปณะที่หาที่ตำหนิไม่ได้ คือทำถูกต้องตรงตามตำราโบราณ

นีกหาปณะเป็นกหาปณะชนิดหนึ่งที่ใช้สอยเฉพาะในแคว้นมคธเท่านั้น

ลักษณะของนีกหาปณะ

เข้าใจว่านีกหาปณะมีขนาดและลักษณะเหมือนกหาปณะชนิดอื่น ๆ แต่การทำถูกต้องตรงตามลักษณะที่กล่าวไว้ในตำราโบราณ ส่วนผลของนีกหาปณะจะได้มาตรฐานกว่ากหาปณะชนิดอื่น ๆ ส่วนผลที่กล่าวไว้ในตำราโบราณคือใช้ทองหนัก 1 บาท เงินหนัก 1 บาทและทองแดงหนัก 2 บาท ผลสมกัน แต่อย่างไรก็ตาม อาจารย์บางพวกกล่าวว่านีกหาปณะทำด้วยทองอย่างเดียวเท่านั้น

ในการวินิจฉัยปัญหาพระวินัยปาราชิกสิกขาบทที่ 2 ที่ว่า "ภิกษุขโมยสิ่งของของคนอื่นซึ่งมีราคา 1 บาท ต้องอาบัติปาราชิก" นั้น พระวินัยชกรก็ให้ยึดเอา 1 บาทของนีกหาปณะเป็นเกณฑ์ มิใช่ยึดเอากหาปณะชนิดอื่น ๆ เป็นเกณฑ์ ส่วนในที่ซึ่งไม่ได้ใช้นีกหาปณะก็ให้ยึดเอาทองคำบริสุทธิ์ที่มีน้ำหนัก 40 เมล็ดข้าวเปลือก (หนัก 1 บาท) เป็นเกณฑ์ในการตัดสิน (ส่วนในประเทศไทยถือเอา 1 บาท คือ 100 สตางค์เป็นเกณฑ์ในการตัดสิน ผู้วิจัยเข้าใจว่าจะไม่ถูกต้องนัก เพราะ 1 บาทของนีกหาปณะและ 1 บาทของไทยมีค่าแตกต่างกันมาก)

มูลค่าของนိลกหาปณะ

นិลกหาปณะมีมูลค่าเท่ากับกหาปณะชนิดอื่น ๆ คือ 1 นีลกหาปณะคิดเป็นบาทของทองคำได้ 4 บาท เป็นมาสกะได้ 20 มาสกะ เป็นคุชชาได้ 40 คุชชา เป็นเมล็ดข้าวเปลือกได้ 160 เมล็ดข้าวเปลือก หรือจะทำเป็นมาตราได้ดังนี้

4	เมล็ดข้าวเปลือก	เป็น	1	คุชชา
2	คุชชา	"	1	มาสกะ
5	มาสกะ	"	1	บาท
4	บาท	"	1	นีกหาปณะ

.....

ฎีกา

"ฎีกา" มาจากคำว่า "ฎีกา" ในภาษานาดี แปลว่า "แผ่, ขยาย" หมายความว่า เป็นถ้อยคำที่อธิบายขยายความ ทำให้ถ้อยคำหรือข้อความที่มีความหมายลึกซึ้งซับซ้อนกระจ่างชัด เข้าใจง่ายเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง

คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาแบ่งเป็นชั้น ๆ ได้ดังนี้ คือ

1. บาลีหรือมูลปกรณ์ หมายถึงพระไตรปิฎกหรือปกรณ์อื่น ๆ ที่อยู่นอกพระไตรปิฎก มิได้เจาะจงว่าจะเกิดขึ้นเมื่อไร เพียงแต่เป็นคัมภีร์ที่รจนาขึ้นเป็นฉบับแรกซึ่งมีไชรจนาขึ้นเพื่ออธิบายขยายความของปกรณ์อื่น ๆ แต่ส่วนใหญ่แล้วจะหมายถึงพระบาลีที่อยู่ในพระไตรปิฎก จะเห็นว่าสังฆปาภกาสกปกรณ์จัดอยู่ในคัมภีร์ชั้นที่ 1 นี้

ตัวอย่างพระบาลี เตน โห ปน สมเณ ราชคเเท ปะเจมาสโก ปาโท โหติ ฯ ซึ่งแปลว่า "กัสมัณันนแล ในกรุงราชคฤห์ 5 มาสกะเป็น 1 บาท"(ตัดมาจากหนังสือ วินยปิฎก มหาวิงคละส ปฐโม ภาค หน้า 82)

2. อรรถกถา เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการอธิบายศัพท์และความหมายของพระบาลีที่อยู่ในพระไตรปิฎกเท่านั้น อรรถกถามีได้อธิบายศัพท์และความหมายของคัมภีร์ที่เป็นมูลปกรณ์อื่น ๆ ที่อยู่นอกพระไตรปิฎก คัมภีร์ประเภทอรรถกถานี้มีรจนาในราวคริสต์ศตวรรษที่ 5-11 พระอรรถกถาจารย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุด คือพระพุทธโฆสาจารย์ ซึ่งได้รจนาอรรถกถาที่เป็นที่รู้จักกันอย่าง

ตัวอย่างอรรถกถา ปุจฉาโลก ปาโทติ ททา ราชคเเท วิสตีมาลโก กหาปเณ โหติ
 คสมมา ปุจฉาโลก ปาโท ฯ เอเตน ลกขเณน สหพนชนปะเทสุ กหาปณเสส จตุจโถ ภาโค
ปาโทติ เวทิตัพโพ ฯ โส จ โข โปราณสส นีลกกหาปณเสส วเสน น อิตเรอํ รุหฺรทาม-
 กาทินํ ฯ เตน ปาเณน อตีตา พุทฺธาปิ ปาราชิกิํ ปุณฺณาเปลฺลํ อนาคตาปิ ปุณฺณาเปลฺลสนฺติ ฯ
 ซึ่งแปลว่า "สองบทว่า ปุจฉาโลก ปาโท ความว่า ครั้งนั้น ในกรุงราชคฤห์ 20 มาสกะเป็น
 1 กหาปณะ เพราะฉะนั้น 5 มาสกะจึงเป็น 1 บาท. ด้วยลักษณะนั้น $\frac{1}{4}$ ของกหาปณะพึงทราบว่าเป็น
 1 บาทในชนบททั้งปวง. ก็บทนั้นแลพึงทราบว่าได้เอากหาปณะที่เป็นของโบราณ มีใช้ถือเอา
 กหาปณะนอกจากนี้รุหฺรทามกหาปณะเป็นต้น. แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาลก็ทรงบัญญัติอาบัติ
 ปาราชิกิสิกขาบทที่ 2 ด้วยบาทนั้น. ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอนาคตก็จักทรงบัญญัติโดยท่านเองเดี่ยว
 กัน (คัดจากหนังสือ สมมุติปาสาณิกาย นาม วินยฎฎกถาย ปุโม ภาโค มหาวีถิงลวจจนนา
 หน้า 151-152)

3. ฎีกา เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวกับการวิเคราะห์ศัพท์และความหมายของศัพท์ อธิบายขยาย
 ความของคถา โดยถอดออกเป็นร้อยแก้ว คัมภีร์ประเภทฎีกานี้มีอยู่ 2 อย่างคือ ฎีกาที่อธิบาย
 ขยายความอรรถกถาตามลำดับที่ 2 อย่างหนึ่ง และฎีกาที่อธิบายขยายความของมูลปกรณ์ซึ่งเป็นคัมภีร์
 ชั้นที่ 1 อย่างหนึ่ง สังขยาปถาสกฎีกาเป็นฎีกาอย่าง หนึ่ง

ตัวอย่างฎีกา จตุจโถ ภาโค ปาโทติ เวทิตัพโพติ อิมินาว สหพนชนปะเทสุ กหาปณเสส
 วิสตีโม ภาโค มาลโกติ อิทฺธจ วุคฺคเมว โหตีติ ทุมฺมัพฺพํ ฯ โปราณสคตานุรูปฺลชฺชณนปะนนา
 อุมปาติกา นีลกกหาปณฺติ เวทิตัพพา ฯ รุหฺรทามเนน อุมปาทีโติ รุหฺรทามโก ฯ โส กิร
 นีลกกหาปณฺเสส ติกากํ อคฺคตฺติ ฯ ยสมิ ปน เทเส นีลกกหาปณฺท น สนฺติ คตฺตจฺจาปิ นีลกกหาป-
 ณานํ วลฺลชฺชนนฺนฺนาเน จ อวฺลชฺชนนฺนฺนาเน จ สมานอคฺคฆวเสน ปวคฺคมานํ ญนฺทํ คเหตุวา
 นีลกกหาปณฺวเสเนว ปริจฺเจโต กาคัพโพติ วทนฺติ ฯ แปลว่า "ด้วยคำว่า $\frac{1}{4}$ (ของนีลกกหาปณะ)
 พึงทราบว่าเป็น 1 บาทนั้นเอง พึงเห็นว่าเท่ากับท่านกล่าวคำอธิบายนี้ไว้ว่า $\frac{1}{4}$ ของกหาปณะเป็น
 1 มาสกะในชนบททั้งปวง. พึงทราบว่านีลกกหาปณะทั้งหลายสร้างขึ้นมีลักษณะสมบูรณ์ตรงตามคำรา
 โบราณ กหาปณะที่รุหฺรทามสร้างขึ้นชื่อว่า "รุหฺรทามกหาปณะ" ได้ยินว่ารุหฺรทามกหาปณะนั้นมี
 ราคาเป็น 3 ส่วนของนีลกกหาปณะ (3 เท่าของนีลกกหาปณะ) อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าถ้าในประเทศที่
 ไม่มีนีลกกหาปณะทั้งในที่ใช่และไม่ใช่นีลกกหาปณะก็พึงกำหนดถือเอาสิ่งของที่เป็นไปด้วยอำนาจราคา

คัมภีร์ประเภทฎีกา नियมรจนากันประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 12 ลงมา คัมภีร์ประเภทฎีกาที่รู้จักกันดี เช่น สารัตถทีปนี, สันตคปกาสนา ของพระสารีบุตร เป็นต้น

4. อนุฎีกา เป็นการอธิบายขยายความของฎีกาอีกทอดหนึ่ง

ตัวอย่างอนุฎีกา ไปรานสตถานรูปอุปปาทีโต วิสตีมาสกปปมาณอุตตมสุวรรณโลก

ลวชณสมปนโน นีลกหาปเณติ เวทิตพโพ ๗ รุทธาเมเน นาม เกนปิ อุปปาทีโต รุทธามโก ๗ โส กิร นีลกหาปณสส ตีภากั อจจติ ๗ ยสมิ ปน เทเส นีลกหาปณ น สนติ ตถถาปิ กาทิตวิรหิตจล นินชนคสุวรรณจล ปญจมาสจจนเกน ฃน เทน ปาทปริจเจโท กาทพโพ ๗ เตนาคี นีลกหาปณสส จตุตถภากถุเตนาคี ๗ แปลว่า "พึงทราบว่านี่ลกหาปณะสร้างขึ้นตรงตาม คำราโบราณ มีค่าเป็นทองที่ตีที่สุกประมาณ 20 เมล็ดข้าวเปลือก และถูกต้องตามลักษณะ กหาปณะที่ใครคนหนึ่งชื่อว่า "รุทธามะ" สร้างขึ้นชื่อว่า "รุทธามกะ" ได้ย็นว่า รุทธามกะนั้น มีค่าเป็น 3 ส่วนของนี่ลกหาปณะ. ในประเทศที่ไม่มีนี่ลกหาปณะ ก็พึงกำหนดเอาสิ่งของที่มีค่าเป็น ทองที่หลอมแล้ว ปราศจากจุดดำ 5 มาสกะว่าเป็น 1 บาท. บทว่า เตน ความว่า อันเป็น $\frac{1}{4}$ ของนี่ลกหาปณะ" (ตัดจากหนังสือวิมคติวินทนี)

ลักษณะสังขยาปกาสฎีกา

1) สิ่งที่พระสิริมังคลาจารย์รจนาในสังขยาปกาสฎีกา

1.1 วิเคราะห์โครงสร้างศัพท์ เช่น

-ฐฐี : ชุนติ วาเคน กมปคีติ ฐฐี ๗ ฐุ กมปนเน, ฐฐี, นทาติ ๗ (ที่ชื่อว่า "ฐฐี" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมไหว คือพุ่งด้วยลม ฐุ ชาตุลงในอรรถะว่า "ความหวั่นไหว" สำเร็จรูปเป็น "ฐฐี" คำ ศัพท์มี "นท" เป็นคั่นลง "อิ" ปัจจัย)

-คชชารี: คั คั อจจโน นิสลยั มลินกรณวเสน ชรวาเปคีติ คชชารี ๗ ชร ชรเอ, ชรฉั วโยหานี, นทาติ ๗

(ละอองที่ชื่อว่า "คัชชารี" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นฐฐีที่ยังวัตถุ นั้น ๆ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของคนคร่ำคร่าด้วยการกระทำให้ใคร่หมอง

1.2 อธิบายความหมายของศัพท์ เช่น

-สังฆปาสาทัก : สังฆปาสาทกนฺติ สังฆา ปทาเสติ เจถล เวเลนาตี वा
 สังฆปาสาทัก ปกรณं ฯ อจฺจโต ตถา ปวตฺตกา อจฺจรวที
 สังฆปาสาทกมฺภเรตี นาม ฯ

(บทว่า ~ สังฆปาสาทัก ความว่า พระญาณโสดาจาณะ
 ประกาศสังฆาทั้งวาทย์ในปรภรณ์หรือด้วยภรณ์อื่น เพราะ
 เหตุนี้จึงชื่อว่า สังฆปาสาทปกรณ โดยวิธีความระ-
 เป็นอักษรที่เป็นไปอย่างนั้น ชื่อว่า สังฆปาสาทปกรณ)

-ปราทจนุชุต : ปราทจนุชุตถาติ ปราทจนุชุตฺถิ นิฉลิตถล จนุชุตฺถิ วาณสฺส ฯ
 (บทว่า ปราทจนุชุต ความว่า ของจักขุวิญาณที่อาศัยอยู่
 ในจักขุประสาท)

1.3 อธิบายความหมายของวลี เช่น

-จตุโร วาปี : จตุโร วาปีติ อถวา จตุโร กุทวาปี ปญฺโธ นาม ฯ
 (สองบทว่า จตุโร วาปี ความว่า ชื่อของหนึ่ง แม้
 4 กุทวะก็ชื่อว่า 1 ปักตะ)

-โล ปจฺจโต : โล ปจฺจโตติ โย เจถปฺปตฺตปฺปนาโณ ปจฺจโต โล ปจฺจโต
 นาตีติ วุจฺจเต ฯ
 (สองบทว่า โล ปจฺจโต ความว่า ปักตะโลที่มีขนาด
 ปกติ ปักตะนั้นเรียกว่า "นาตี")

1.4 ถอดคำอธิบายเป็นความเรียงและอธิบายข้อความเพิ่มเติม เช่น

-อํคํ ชุคํ โทติ ทินฺนจฺจนุชุต วิสยารทา ปราทจนุชุต เภว วิชยา
ลฺลฺลฺลภา เภว ชฺหี โทติ ตา ชฺหี ปรมาณฺญ นาม ฯ
 (มีคำอธิบายว่าละอองโคจรแก่อารมณ์ของทิพย์จักขุ ละอองนั้นชื่อว่า "ปรมาณฺญ")

-ยธมา จุกุญโถ พยาโม คธมา ปญจวิสสคหฺวเถ ฐเปตฺวา จุกุหาโร
กาตฺวโห ๑ ลพฺฐํ พยาโม เสถํ หฺวโถ, คธมา เอกหฺวลาจิ เอ-
คัสสพฺยาโม กรีสํ โหติ ๑

(4 คธมาเป็น 1 วา ฉะนั้น เอว 125 คธกตั้งแล้วหาวค้ำย 4 ผลล้นซึ่งออก
มาเป็นวา เศษเป็นศอก ฉะนั้น 31 วาภัย 1 คธกเป็น 1 กรีสะ)

1.5 อังกัมภีร์อันประกอบด้วย เช่น

-มาคชเวณ ปตุเถณ จุตฺวาโร ปตุลา โภสสรฐฺฐ เอโก ปตุโถ โหติ,
เตณ ปตุเถณ จุตฺวาโร ปตุลา อาหทํ, จุตฺวาโร อาหทฺทณิ โหณ,
จตุโฆถ มาณิกา, จตุมานิกา ชาริกา, กาย ชาริกาย วิณฺชิตฺวาริโก
คิลวาโห ๑ (ทสกนิบาต อังกุคฺตรนิบาต)

(4 ปัตตะโดยปัตตะของชวามคชเป็น 1 ปัตตะในแคว้นโกศล 4 ปัตตะโดยปัตตะ
ของชวาวโกศลนั้นเป็น 1 อาหทกะ 4 อาหทกะเป็น 1 โหตะ 4 โหตะเป็น 1
มานิกา 4 มานิกาเป็น 1 ชารี 20 ชารีโดยชารีนั้นเป็น 1 คิลวาหะ)

-กุกฺกุโร ปลโต เอโก	ปตุโถ เต จุกุโร สิริ
อาหทโถ จุกุโร ปตุลา	โหโถ วา จตุรอาหท
มาณิกา จุกุโร โฆถ	ชาริตฺถิ จตุมาณิกา
ชาริโย วิชวาโถ	สิขา กุญฺโถ ทลฺลน
อาหทโถ นิตฺถิณํ คุมฺโพ	ปตุโถ ตุ นาลิ นาริณ
วาโห ตุ สกฺโฐ เจกา-	ทลฺลโฆถา ตุ อมฺภว

(1 ปลตะเป็น 1 กุกุวะ, 4 กุกุวะเป็น 1 ปัตตะ, 4 ปัตตะเป็น 1 อาหทกะ,
4 อาหทกะเป็น 1 โหตะ, 4 โหตะเป็น 1 มานิกา, 4 มานิกาเป็น 1 ชารี,
20 ชารีเป็น 1 วาหะ, 10 อัมมตะเป็น 1 กุมภะ, ศัพท์ว่า "อาหทกะ"
"คฺยณะ" และ "ปัตตะ" ไม่ใช่ชื่อคดีลิงค์. ส่วนศัพท์ว่า "นาลิ" เป็นชื่อคดีลิงค์
1 วาหะเป็น 1 ลกฺษะ, 11 โหตะเป็น 1 อัมมตะ)

2) วิธีดำเนินการรจนา

2.1 อธิบายขยายความไปตามลำดับคาถา ตั้งแต่คาถาที่ 1 เรื่อยไปจนจบแต่ละมาตรา พอขึ้นมาตราใหม่ก็จะเริ่มคาถาที่ 1 ใหม่ เมื่อจะขึ้นคาถาใหม่ของแต่ละมาตรา ท่านจะบอกไว้เช่น หุคิยคาถายัม, คคิยคาถายัม, จตุตถคาถายัม ฯลฯ

2.2 ในแต่ละคาถา ท่านจะวิเคราะห์ศัพท์ อธิบายความหมายของทั้งศัพท์ วลีและประโยคที่ยากแก่การเข้าใจ บางคาถาก็จะอ้างคัมภีร์อื่นประกอบด้วย จะขอยกตัวอย่างคาถาที่ 1 ของอิทธชาสังขยา (มาตราวัคระยะ)

ยา ชุฬี ทิพพจกขุสส สุชума วิสยารหา

น หิ ปสาทจกขุสส วิสยา ปรมาณู สา ฯ

ก. วิเคราะห์ศัพท์ เช่น "ชุฬี" ศัพท์

-ชุนฺติ วาเคน กมปคีติ ชุฬี ฯ ชุ กมปเน, ชุฬี, นทาติ ฯ
(ชื่อว่า "ชุฬี" เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมหวั่นไหว คือฟุ้ง
ควงลม ชุ ชาคุ ลงในอรรถว่า "ความหวั่นไหว" สำเร็จ
รูปเป็น "ชุฬี" คำศัพท์มี "นท" เป็นคั่นลง "อิ" ปัจจุบัน)

ข. อธิบายความหมายของศัพท์ เช่น "สุชума" ศัพท์

-สุชุมาคี สุชุมรชฏคา อคิวิย ชุพทกา ฯ

(บทว่า สุชума ความว่า เป็นฉงที่ละเอียด คือเล็กเหลือเกิน)

ค. อธิบายความหมายของวลี เช่น "ปรมาณู สา"

-ปรมาณู สาติ สา ชุฬี ปรมาณู นาม ฯ

(สองบทว่า ปรมาณู สา ความว่า ชุฬีนั้นชื่อว่าปรมาณู)

ง. อธิบายความหมายของทั้งคาถาเป็นร้อยแก้ว เช่น

-อิถิ วุคฺคิ โหติ ทิพพจกขุสส วิสยารหา ปสาทจกขุสส เนว

วิสยา สุชума ยา ชุฬี โหติ สา ชุฬี ปรมาณู นาม ฯ

(อธิบายว่าละอองใจที่ละเอียด ควรแก่อารมณ์ของทิพย์จักขุ หา

จ. อังกัมภีร์อื่นประกอบ เช่น อังกัมภีร์วิสุทธิมัทตฎีกา

ยถา องคุลฉส อฏฐโม ภาโค ยโว ยวสส อฏฐโม ภาโค
 โอิกา โอิกาย อฏฐโม ภาโค ลิกขา ลิกขาย อฏฐโม ภาโค
 รตเรณู. รตเรณูฉส อฏฐโม ภาโค ศชชารี ศชชาริยา อฏฐโม
 ภาโค อญฺ เอวํ อญฺโน อฏฐโม ภาโค ปรมานู นามาติ เกจิฯ
 อฏฐกถายมปน สตฺตชฺฌณฺมาสฺปฺปมาณํ เอกํ องคุลํ สตฺตชฺฌโอกาปฺปมา-
 โน เอโก ชฺฌณฺมาโส สตฺตชฺฌลิกขาปฺปมาณา เอกา โอิกา ฯ
 ฉตฺตีสฺสรตเรณูปฺปมาณา เอกา ลิกขา ฉตฺตีสฺสชชาริปฺปมาโน เอโก
 รตเรณู ฉตฺตีสฺสอญฺปฺปมาณา เอกศชชารี ฉตฺตีสฺสปรมานูปฺปมาโน เอโก
 อญฺติ วุคฺคํ ตสฺมา อญฺโน ฉตฺตีสฺสคิมภากมคฺโคติ ปรมานู นาม
 อากาสโกฏฐราสีโก มํสจฺจขุสฺส อโคจโร ทิพฺพจฺจขุสฺสเว โคจฺจรฺกฺโคตา
 (ส่วนที่ 8 ขององคุลฉสชื่อว่า "ยวส" ส่วนที่ 8 ของยวสชื่อว่า "โอิกา"
 ส่วนที่ 8 ของโอิกาชื่อว่า "ลิกขา" ส่วนที่ 8 ของลิกขาชื่อว่า "รตเรณู"
 ส่วนที่ 8 ของรตเรณูชื่อว่า "ศชชารี" ส่วนที่ 8 ของศชชารีชื่อว่า "อญฺ"
 ฉนฺนโค ส่วนที่ 8 ของอญฺชื่อว่า "ปรมานู" ฉนฺนํ. ส่วนในอรรตถกถา
 พระอรรตถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า ประมาณ 7 ชฺฌณฺมาสะเป็น 1 อังคุลี
 (นิ้ว), ประมาณ 7 โอิกาเป็น 1 ชฺฌณฺมาสะ, ประมาณ 7 ลิกขาเป็น
 1 โอิกา, ประมาณ 36 รตเรณูเป็น 1 ลิกขา, ประมาณ 36 ศชชารี
 เป็น 1 รตเรณู, ประมาณ 36 อญฺเป็น 1 ศชชารี, ประมาณ 36
 ปรมานูเป็น 1 อญฺ, ฉนฺนํ ประมาณ 36 ส่วนของอญฺชื่อว่า 1 ปรมานู,
 เป็นส่วนเท่าอากาศ, ไม่เป็นอารมณ์ของมังสจฺจกฺกุ เป็นอารมณ์ของทิพ-
 จฺจกฺกุเท่านั้น)

2.3 เมื่อท่านจะอธิบายศัพท์หรือวลีใด ท่านจะยกศัพท์หรือวลีนั้นขึ้นมาเป็นบทตั้ง แล้วสนธิ
 กับ "อิติ" ศัพท์ หลัง "อิติ" ศัพท์เป็นคำอธิบายขยายความหมายของบทตั้งซึ่งปกติจะ

ธัญลัญชาติ วิหีสชาตสส ธัญลัญชา คณนา ลัญชา ฯ

(การคำนวณ คือการนับธัญพืช กล่าวคือเมล็ดข้าวเปลือก ชื่อว่า "ธัญลัญชา")

ถ้าท่านคิดว่าการใช้ศัพท์เพียงศัพท์เดียวจะทำให้ผู้อ่านไม่เข้าใจคือพอ ท่านจะหาศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันมาใช้อีกทีหนึ่ง เช่น เมื่อท่านใช้ศัพท์ว่า "คณนา" แล้วคิดว่าผู้อ่านจะไม่รู้ความหมายของคำว่า "คณนา" ท่านก็ใช้ศัพท์ว่า "ลัญชา" มาใช้อีกทีหนึ่ง เพื่อให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น (ดูตัวอย่างข้างบน)

ท่านจะดำเนินการทำนองเดียวกันนี้เรื่อยไปจนถึงคาศาสต์สุดท้าย บางคาศาซึ่งมีความสลับซับซ้อนมากและมีหลายมิติ ท่านได้รจนาไว้อย่างยืดยาว ส่วนคาศาใดที่ไม่มีความสลับซับซ้อนหรือไม่ยากแก่การเข้าใจ ท่านไม่ได้อธิบายอะไรเลย เพียงแต่บอกว่า "สา อุตตานคฤสา" ซึ่งแปลว่า "คาศานี้ง่าย"

3) ลักษณะภาษาที่ใช้

ภาษาบาลีที่ใช้ในการรจนาลังขยาปกาสฏีกาแบ่งเป็น 3 พวกโดยยึดผู้รจนาหรือที่มาเป็นเกณฑ์คือ

1. ภาษาบาลีที่พระสิริมังคลาจารย์รจนาเอง พวกที่ 1 นี้ท่านใช้ในการอธิบายขยายความของศัพท์ วลีและความหมายของคาศาทั้งคาศา ซึ่งเป็นภาษาที่ง่าย ๆ ใช้ศัพท์ที่มีความหมายตรงไปตรงมา เช่น

โคจรูโธ นทโค นทนคสส กิจจกัม ทูริ ปเหลสิ นิจจโคโต ปจฺจโคโต สชโท
โทติ, ตมฺปมาเถน ตจฺจเกน ปเทสฺสปมาเถน คณิตํ วา ลจฺจชิตํ วา ยํ
อุสฺสํ กํ สฺรฺสุสฺสํ นาม ฯ

(เสียงของโคจรูญ์ตัวที่ร้องอยู่ข้างออกไป คือไปถึงประเทศไกลเท่าไร กุสสะโกที่คำนวณ คือกำหนดโดยขนาดนั้น คือโดยขนาดของประเทศเท่านั้น อุสสะนั้นชื่อว่า "สรุสสะ")

2. ภาษาบาลีซึ่งเข้าใจว่าพระสิริมังคลาจารย์อาจจะลอกมาจากคัมภีร์อภิธานปทีปิกาสุจิ
ของพระมหาสกลดิเบญจังกษ เพราะส่วนใหญ่มักจะเหมือนกัน ถ้าท่านไปคณนาคือไปคณนาคือ

-กณฺธิ เภเท, โว, กณฺธิสฺส กุท ฯ

(กณฺธิ ชาติ ลงในอรรถะว่า "ความแบ่งแยก , ประเภท" ลง " ว"
ปัจจัย แปลง "กณฺธิ" เป็น "กุท")

-มุ พนฺธเน, ทิ, ศสฺส โถ, นฺวิตฺติ ฯ

(มุ ชาติ ลงในอรรถะว่า "ความผูกพัน" ลง "ติ" ปัจจัย แปลง "ค" เป็น
"ถ" แล้วซ้อน "ค")

-นล คนฺเถ, อิก, อรห ปุชฺชา, ญฺ, หคฺคาทิ ฯ

(นล ชาติ ลงในอรรถะว่า "ขมวก" ลง "อิก" ปัจจัย. อรห ชาติ
ลงในอรรถะว่า "บุชา" ลง "ญฺ" ปัจจัย เอา "ร" เป็น "ห")

3. ภาษาบาลีที่พระสิริมังคลาจารย์อ้างอิงจากคัมภีร์หรือปกรณ์อื่น ซึ่งแน่นอนว่าลีลาการ
รจนาคงต้องเป็นไปตามคัมภีร์หรือปกรณ์ที่ท่านอ้างถึงนั้น.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้วิจัย

นายบุญหนา สอนใจ เกิดเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2492 ที่อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น สำเร็จการศึกษา ศึกษาศาสตรบัณฑิต จากคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม เมื่อ พ.ศ. 2518 ปัจจุบันรับราชการในตำแหน่งครู 3 ระดับ 3 โรงเรียนวัดราชสิงขร เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย